

УДК 339.5:633.1(477)

А. М. Чепеленко,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємств та менеджменту,
Українська інженерно-педагогічна академія

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Розглянуто стан та сучасні тенденції розвитку ринку зерна в Україні. Здійснено аналіз світового виробництва, споживання, запасів і торгівлі зерновими за останні роки.

Consisting and modern progress of market of grain trends is considered of Ukraine. The analysis of world production, consumption, supplies and trade, is carried out grain-growing in the last few years.

Ключові слова: світовий ринок зерна, світове виробництво, світове споживання, структура споживання, світовий імпорт зерна, географічна структура експорту.

Key words: world market of grain, world production, world consumption, pattern of consumption, world import of grain, regional pattern of export.

ВСТУП

Сьогодні у світі є три головні ресурси, які визначають перспективи розвитку країн на майбутнє: питна вода, зерно та нафта. Зерновий сектор істотно впливає на добробут сільського населення і розвиток сільських територій та є фундаментом для більшості галузей агропромислового комплексу України.

Фундаментальні питання, пов'язані з даною проблематикою, розглядалися в працях багатьох вчених, зокрема О.І. Алтухова, Ю.Д. Білик, В.І. Бойко, В.І. Власова, В.І. Губенка, Б. Губського, С. Кваша, В.О. Ключач, М.Г. Лобас, З.П. Ніколаєнко, П. Саблук, В. Суперсон, А.А. Фесини, А.М. Худолій, О. Шпичак та інші. Водночас необхідно зауважити, що теоретичні та прикладні проблеми, пов'язані з функціонування та розвитку ринку зерна в умовах загострення фінансової та економічної кризи, потребують подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є дослідження стану та сучасних тенденцій розвитку ринку зерна в Україні. Здійснено аналіз світового виробництва, споживання, запасів і торгівлі зерновими за останні роки.

РЕЗУЛЬТАТИ

В аграрній політиці України зерно, особливо пшениця, займає центральне місце. Зерно є стратегічним продуктом і барометром стану сільськогосподарства.

У світі залишилося не так вже й багато земельних ресурсів, які можна було б використати для вирощування зернових, до того ж їх використання обмежене проблемою доступу до водних ресурсів. В Україні в 1990 році посівна площа під всіма сільськогосподарськими культурами становила 32,4 млн га. За час незалежності України посівні площі поступово скорочувались і вже в 2007 році становили всього 25,8 млн га. Всього ж за цей період, враховуючи сівозмінну, близько 4 млн га посівних площ опинились занедбанними. За певних умов, за необхідності збільшення аграрного виробництва, протягом 2—3 років дані площі можна буде повернути в оборот.

Зернове господарство формує продовольчий фонд і поставляє фуражне зерно тваринництву, створює резервні державні запаси зерна і дає продукцію на експорт. У структурі виробництва зерна більше половини припадає на озиму пшеницю. Близько 50% пшениці вирощується в степовій зоні, 40% — в лісостеповій зоні, 10% — у Поліссі.

Згідно прийнятих стандартів зерно розподіляють на два основних класи за його використанням: продовольче і фуражне. Статистичні дані розподілу зернопродукції вказують на те, що на сектор фуражного зерна припадає 50—55% від виробленої продукції, продовольчого — 45—50% [5].

В Україні під урожай 2010 року сільськогосподарські культури було посіяно на площі 26,9 млн га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами — на 19,0 млн га (70,6%), господарствами населення — на 7,9 млн га (29,4%). Порівняно з 2009 р. загальна посівна площа зменшилась на 43,7 тис.га (на 0,2%).

Таблиця 1. Результати збирання зернових та зернобобових (включаючи кукурудзу) [5]

Показник \ Рік	1990	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2009	2010
Посівна площа, млн гектарів	14,6	15,6	15,5	12,5	15,4	15	14,5	15,5	14,6
Валовий збір, млн тонн	51	39,7	38,8	20,2	41,8	38	34,3	46,0	39,2
Урожайність, ц з 1 га зібраної площі	35,1	27,1	27,3	18,2	28,3	26	24,1	29,8	26,9

Господарствами усіх категорій у 2010 році одержано 39,2 млн т зерна у вазі після доробки, з них зерна продовольчих культур — 17,7 млн т (45%), фуражних зернових — 21,5 млн т (55%). Порівняно з 2009 року виробництво зерна зменшилось на 14,8%, що зумовлено як скороченням площі збирання (на 894,1 тис.га, або на 5,8%), так і зниженням урожайності зернових культур (на 2,9 ц з 1 га, або на 9,7%) (табл. 1).

Сільгосп підприємствами вироблено 29,7 млн т зерна (75,8% загального валового збору), господарствами населення — 9,5 млн т (24,2%). Урожайність зернових культур в аграрних підприємствах (27,6 ц з 1 га) вища, ніж у господарствах населення, на 2,6 ц.

У 2010 році значно кращий, ніж у 2009 році, зібрано врожай кукурудзи на зерно — 11,9 млн т (на 13,7% більше) та рису — 147,9 тис.т (на 3,5%), що зумовлено розширенням посівів цих культур. За рахунок як зменшення площ збирання, так і зниження врожайності виробництво всіх інших культур зернової групи проти 2009 року зменшено: жита — на 51,3%, вівса — на 37,3%, гречки — на 29,1%, ячменю — на 28,3%, пшениці — на 19,4%; проса — на 15,9% (за рахунок зменшення зібраної площі) (рис. 1).

Показники потужності ринку характеризують рівень розвитку сфери виробництва зерна, сфери переробки с/г продукції та експортну спроможність країни (зокрема, інфраструктуру). Потужність загального ринку повинна відповідати урожайності високотехнологічного виробництва (рис. 2).

Потужність внутрішнього ринку України у 2,87 рази менша відповідного показника для США і у 2,64 рази менша показника для ЄС.

Внутрішнє споживання, головним чином, залежить від чисельності населення країни.

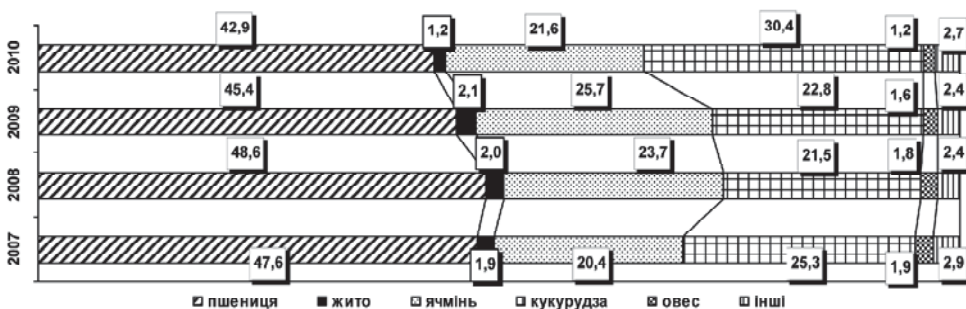

Рис. 1. Структура виробництва зернових і зернобобових культур, у % до загального обсягу

Порівняно невисока чисельність населення України та її скорочення обмежує обсяги внутрішнього споживання зерна на продовольчі потреби, що

позбавляє аграріїв економічних стимулів збільшувати його виробництво (рис. 3).

Україна, як і інші країни Європи, має стійку тенденцію до зменшення частки працездатного населення, яка для України поєднується із процесом зменшення чисельності населення. З 2001 року по 2010 рік чисельність населення України зменшилась на 5%. За офіційними статистичними даними, частка працездатного населення України становить сьогодні близько 60% від загальної кількості населення, а міжнародні безпекові дослідження прогнозують прискорене зменшення кількості населення України у віці до 30 років від сьогоденного рівня у 30% до приблизно 10% у 2025 році [7].

Таким чином, для розвитку зернового сектора та забезпечення конкурентоздатності виробництва зерна потрібно нарощувати обсяги експорту, що не залежать від чисельності населення.

Потужність загального ринку України у 2,85 рази менша відповідного показника для США і в 2,15 рази менша показника для ЄС. Це говорить про недостатні у порівнянні з цими країнами обсяги внутрішнього споживання та обсяги експорту, необхідні для залучення фінансових ресурсів з метою підвищення урожайності та нарощування врожаю.

Щодо урожайності зернових культур, то тут безперечним лідером в цілому є Франція, де вона вже перевищує 75 ц. Подібними показниками відзначаються господарства Англії та Німеччини. Понад 50 ц збирають США, Японія, Китай, Угорщина, Чехія. Найнижчі показники спостерігаються переважно в країнах Африки та Близького Сходу [3, с. 57].

За даними Міністерства економіки України, попит внутрішнього ринку у 2009/2010МР оцінювався у 27,1 млн т, із

нього на продовольчі потреби спрямовуватиметься 6,8 млн т зерна, при цьому раціональний експорт оцінювався в межах 20,0 млн т [4].

За оперативними даними Держмитслужби, у липні-січні 2009/2010 маркетингового року Україною експор-

товано 15,3 млн т зерна (на 8,5% більше проти відповідного періоду минулого року), з них пшениці — 7,5 млн т (на 1,5% більше), у т. ч. продовольчої — 4,1 млн т (на 39,4% більше), ячменю — 4,2 млн т (на 15,9% менше), кукурудзи — 3,6 млн т (у 2,0 р. б.), борошна вивезено 73,6 тис. тонн (рис. 4).

У загальній структурі експорту зернових культур упродовж липня-січня 2009/2010 МР найбільша доля припадає на пшеницю — 48,8% від загального обсягу експорту зерна. На ячмінь приходить 27,2%, на кукурудзу — 23,4%.

За даними Держкомстату, найбільшими імпортерами українського зерна у липні-листопаді 2009/2010 МР були: Саудівська Аравія, Корея, Єгипет, Ізраїль, Бангладеш, Іспанія, Сирійська Арабська Республіка, Туреччина, Туніс, Японія. Необхідно зазначити, що географія експорту вітчизняних зернових культур розширилася, просуваючись на ринки Японії, Кореї (рис.5).

Україна — досить потужний експортер зернових культур. За обсягами експорту пшениці Україні належить шосте місце в світі (близько 7% від обсягу світової торгівлі), а за обсягами експорту ячменю вийшла в світові лідери (частка на світовому ринку складає 36%) [10].

Загальні обсяги імпортованого Україною зерна у зазначеному періоді становили 44,3 тис. т., із них рису — 41,4 тис. т.

Ситуація на світовому ринку зерна за період з 2000 року практично не змінилася. Провідні країни-виробники, як і раніше, зберігають установлені позиції щодо обсягів виробництва основних видів зернових культур. За підрахунками, у 10 країнах найбільших виробників зерна зосереджено 52,5% усієї посівної площі.

У структурі міжнародного торговельного обміну зерновими провідне місце належить пшениці, а серед кормового зерна — кукурудзі (60%), ячменю (18%) та сорго (10%). Частка експорту рису в загальному обсязі торгівлі зерном стано-

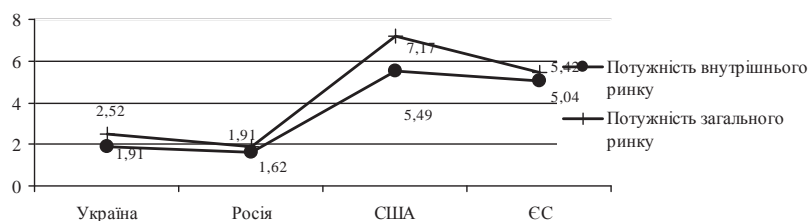

Рис. 2. Потужність внутрішнього та загального ринків зерна окремих країн, т/га [9].

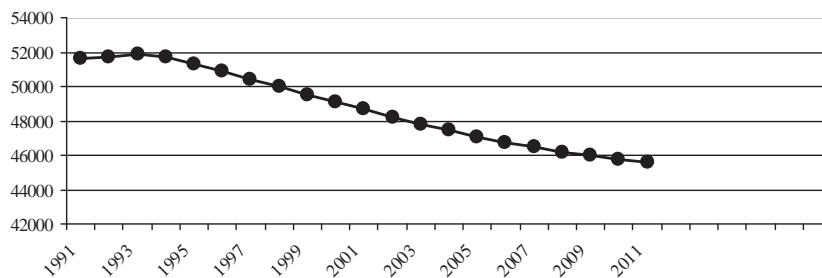

Рис. 3. Динаміка чисельності населення України за 1990–2011 роки [5]

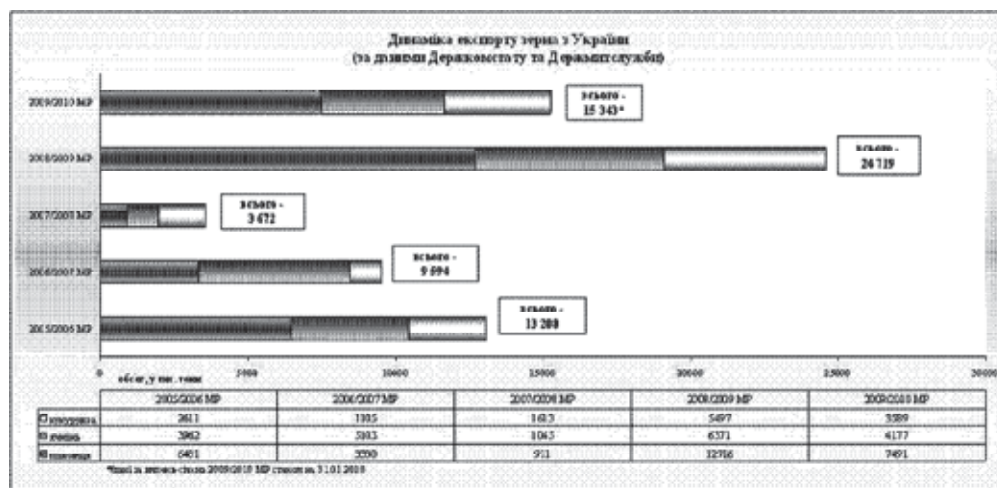

Рис. 4. Динаміка експорту зерна (за даними Держкомстату та Держмитслужби)

вить лише 6%. Головними постачальниками цієї цінної зернової культури виступають США і Таїланд.

Основними експортерами зернових вже протягом тривалого часу виступають США, країни ЄС, Канада, Австралія, Аргентина і Китай, які забезпечують близько 90% його обігу. Тільки на США припадає більше половини світового експорту зерна.

Основною характеристикою сучасного світового ринку зернових є те, що виробництво зростає темпами меншими, ніж споживання. Безумовно, така ситуація виникла не випадково і її не можна пояснити лише невдалими врожаєми в основних країнах-виробників внаслідок складних погодних умов.

Останніми роками дефіцит зерна на ринку доводилось компенсувати за рахунок запасів. Така

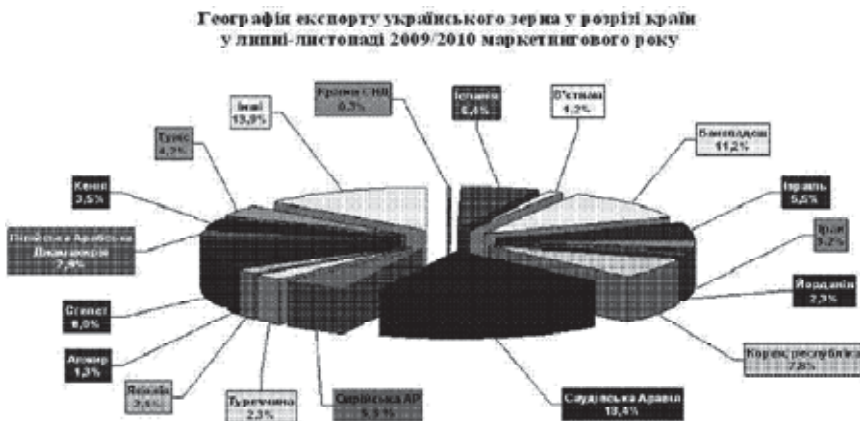

Рис. 5. Географія експорту українського зерна у розрізі країн у липні-листопаді 2009/2010 маркетингового року

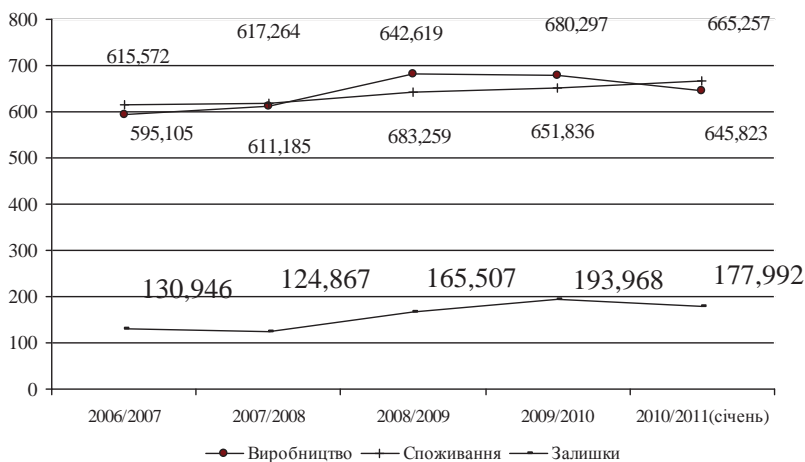

Рис. 6. Світове виробництво, споживання, запаси і торгівля зерновими культурами, млн т

ситуація спровокувала рекордне зростання цін на зернові культури. Зважаючи на те, що зернові куль-

тури є основою харчування для населення та одним з основних кормових компонентів у тваринництві, можна констатувати, що світ постав перед продовольчою кризою, що вже набула системного характеру.

Постійне зростання чисельності населення в світі, в середньому на 1,2 відсотка на рік, і глобальні зміни в споживанні тваринницької продукції, безумовно, потребують збільшення виробництва зернових культур в світі.

Для України є шанс для реалізації зернового потенціалу, де можливе нарощування обсягів аграрного виробництва як за рахунок врожайності, так і за рахунок розширення посівних площ.

Зважаючи на значні обсяги переробки зернових ресурсів, можна стверджувати про принципово нові зміни в сільському господарстві: тепер, крім традиційного харчового напрямку, його функції розширюються до енергетичного складника. Це підсилює попит та є, безумовно, одним з чинників нинішнього дисбалансу між виробництвом та споживанням

За даними Союзу аграрних бірж України, на біржовому ринку станом на 14.01.2011 укладено угод на експорт зерна з урожаю 2010 року загальним обсягом 14,5 млн т, із нього пшениці продовольчої — 5,48 млн т, пшениці фуражної — 0,55 млн т, ячменю — 5,2 млн тонн, кукурудзи — 3,23 млн т [2].

За оцінками експертів, для того, щоб отримати порівняно дешеве зерно та максимальний прибуток, урожайність повинна складати 4—5 т/га. Для вирішення цього завдання необхідно цілеспрямовано та послідовно розширювати ринок збуту зерна (внутрішній та зовнішній) [9].

Для ведення прибуткового зер-

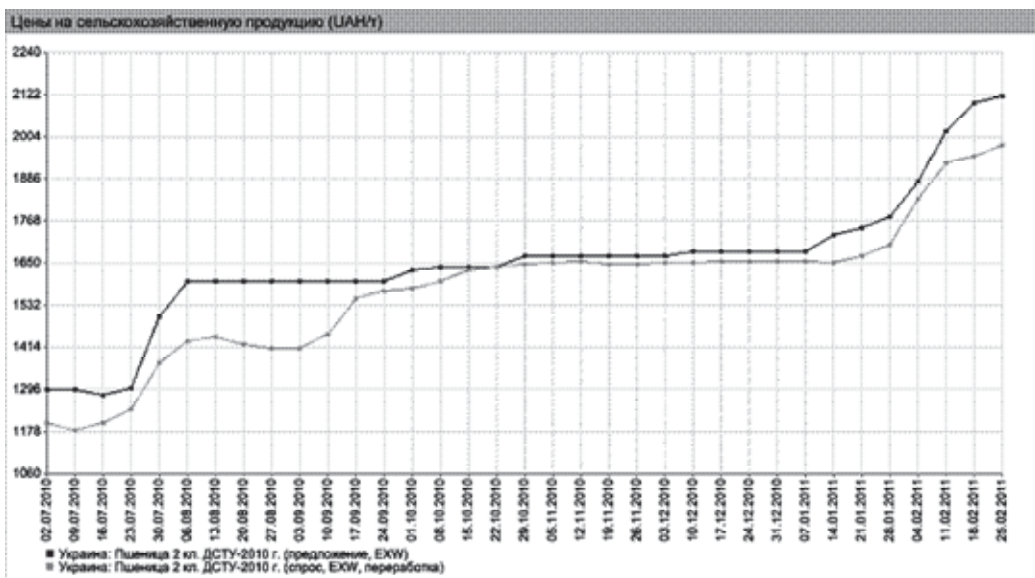

Рис. 7. Динаміка попиту та пропозиції пшениці 2 класу (EXW) з 02.07.2010 по 25.02.2011

новиробництва Україна може і повинна за 5 років збільшити обсяги виробництва зерна щонайменше до 58 млн т (= 14,5 млн га*4 т/га) [8].

Світові ціни на зернові значною мірою формуються на ринку США, що вважається найбільшим постачальником цього товару і центром біржової торгівлі.

Оцінки американського Міністерства сільськогосподарства USDA вказують, що на міжнародних ринках зернових культур знову спостерігається поживлення [10].

За даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, станом на 22.02.2011 року ціни на фуражну пшеницю в Центральній Україні становлять 1800—1850 грн./т ЕХW, на ячмінь — 1700—1750 грн./т, на кукурудзу — 1800—1900 грн./т ЕХW (рис. 7) [6].

Ціни на зерно в Україні продовжують поступово підвищуватися. Завдяки внутрішньому попиту на фуражне зерно спостерігається поживлення на ринках. Основними причинами є високі ціни на молоко, свинину і м'ясо птиці, що зумовлюються зростаючою кон'юнктурою.

Станом на 15.02.2011 року за 2010/11 МР Україна експортувала 7 млн т зерна. Таким чином, експортні квоти були майже повністю вичерпані. Ринок знаходиться в очікуванні експортних квот на другий квартал 2011 року [8].

В останній доповіді Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (UN food and agriculture organization, FAO) про стан світового ринку продовольства в 2010 — 2011 роках аналітики попереджають, що світ повинен бути готовий до подальшого підвищення цін у наступному році. За даними Міжнародної ради по зерновим культурам, виробництво зерна у наступному році очікується на рівні 1725 тис. т, що нижче за показник попереднього року на 3,5%.

Головні експортери зернових — Аргентина, Австралія, США, Канада, Європа, Казахстан, Росія, Україна — згідно з прогнозом, скоротять запаси на 55 млн т, досягнувши мінімуму з 2003 року. З урахуванням очікуваного скорочення світових запасів збір урожаю в наступному році стане критичним для встановлення стабільності на світових ринках.

У 2010 році динаміка цін на пшеницю відповідала загальній зростаючій тенденції на аграрному ринку. Засуха в багатьох районах, що виробляють пшеницю, викликала в липні ріст цін більш ніж на 70%. На пшеницю спостерігається стійкий попит протягом останніх місяців. Крім того, Індія ввела обмеження на експорт пшениці, незважаючи на великі надлишкові запаси, і в той же час зростає попит з боку найбільшого споживача — Китаю. Ці та інші чинники не можуть не позначитися на цінах.

За останньою оцінкою Міністерства сіль-

ського господарства США (USDA), прогноз світового виробництва пшениці в сезоні 2010/2011 року становить 644 млн т, що на 5% менше, ніж у минулому році. При цьому світове споживання зростає на 10 млн т і складе 660 млн т. Очікується, що ціни на пшеницю в першій половині 2011 року складуть \$ 8—8,5 за бушель (\$ 294 — \$ 313 за тону) [10].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи всі вищезгадані фактори, можна констатувати, що в найближчі роки попит на зернові культури у світі тільки зростатиме. Внаслідок високого попиту не буде швидкого відновлення світових запасів, постійна загроза дефіциту продукції залишатиметься дестабілізуючим фактором при ціноутворенні. Тому нема підстав прогнозувати суттєве зниження цін на зернові, навпаки, в подальшому вони будуть не тільки рости, але й матимуть схильність до різких коливань, що робитиме ринок ще більш привабливим і стимулюватиме інвестування у вирощування зернових культур.

Література:

1. Асоціація фермерів та землевласників України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.farmer.co.ua/news/?id=&action=view&f_no=178
2. Асоціація Союз бірж України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sabu.org.ua>
3. Бойко В.І. Зерно і ринок: монографія. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. — 312 с.
4. Державна підтримка українського експорту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/harchova_i_perebobna_promislovist/3684.html
5. Держкомстат України: Експрес-випуски, статистична інформація, методики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ier.com.ua>
7. Нова стратегія національної безпеки: чого сподіваємося досягти: <http://uipp.org.ua/index.php?page=publications&id=23>
8. Рослинництво в Україні та світі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zerpoua.info/index.php?action=market&id=233>
9. Українська зернова асоціація. Пропозиції щодо вдосконалення державного регулювання ринку зерна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uga-port.org.ua/agrarnye-rynki/ukrainskii-rynok/anal-tichnii-zv-t>
10. USDA [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome>